

การกระตุ้นอารมณ์เพื่อประโยชน์ ทางจริยธรรม*

ภัทรพร สิริกาญจน

ภาควิชาสังคมศาสตร์และ

การเมือง ราชบัณฑิตยสถาน

บทคัดย่อ

นักปรัชญาทางจริยธรรมมักประเมินการกระทำของบุคคลว่า ถ้าไม่เกิดจากการใช้เหตุผล ก็ย่อมเกิดจากการใช้อารมณ์ ในทางศาสนา มักประเมินการกระทำด้วยอารมณ์ว่าเป็นการกระทำที่ไม่ดีและด้อยกว่า การทำด้วยปัญญา “อารมณ์” กับ “ความรู้สึก” มีความหมายเชื่อมโยงกันในบางกรณี คนทั่วไปจึงมักกล่าวรวมกันว่า “อารมณ์ความรู้สึก” แม้ในทางทฤษฎีและตามหลักการทางศาสนา เราจะเห็นว่า การใช้อารมณ์อาจนำไปสู่ความเสื่อมของบุคคลและสังคม แต่ในการใช้ชีวิตของคนเรากการกระตุ้นอารมณ์ก็เป็นยุทธวิธีหนึ่งที่ใช้กันมาก เพื่อให้บรรลุผลที่ปรารถนาในทางการเมือง ทางศาสนา และทางสังคม เป็นต้น จนเกิดคำถามว่า การยอมให้อารมณ์เข้ามามีบทบาทในการนำทางชีวิตของบุคคลและสังคมอย่างไร้ขีดจำกัดนั้น จะเป็นอันตรายต่อการพัฒนาคุณธรรมอย่างยั่งยืนหรือไม่ และสังคมไทยควรพิจารณาให้รอบคอบในการนำอารมณ์มาเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างจิตสำนึกทางคุณธรรม และให้ปัญหาหรือเหตุผลเป็นผู้กำกับอารมณ์เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคลและต่อส่วนรวมอย่างแท้จริง

คำสำคัญ : อารมณ์, เหตุผล, ปัญญา, คุณธรรม

๑. ความนำ

กิจกรรมของคนเราโดยทั่วไปมักเกิดจากสิ่งเร้าหรือแรงจูงใจอย่างใดอย่างหนึ่ง หรืออาจหลาย ๆ อย่าง เช่น ความหิวทำให้ต้องแสวงหาอาหารหรือรับประทานอาหาร ความโกรธทำให้ด่าทอและทำร้ายกัน ความรักตนเองและความกลัวตาย ทำให้คนเราอาจมีพฤติกรรมต่าง ๆ เช่น โทกหลอกหลวง ต่อสู้อย่างกล้า

หาญ หรือพากเพียรพยายามอย่างไม่ย่อท้อ หากกิจกรรมของเราเกิดจากแรงจูงใจที่เป็นสันดานดิบ สัญชาตญาณ หรืออารมณ์ความรู้สึก ก็มักถูกประเมินว่าด้อยคุณค่าทางจริยธรรมและถูกมองในด้านลบ หากเรากระทำการต่าง ๆ ด้วยสติปัญญาและอธิบายได้ตามหลักเหตุผลที่สังคมยอมรับ การกระทำของเราก็อาจถูกประเมินในแง่บวก เป็นการ

ยากที่เราจะรู้ได้อย่างถ่องแท้ว่า การกระทำของเรา “ดี” จริง หรือ “ชั่ว” จริง เราเพียงแต่สังเกตได้ว่า สังคมทั่วไปยกย่องการกระทำตาม “เหตุผล” หรือ “สติปัญญา” มากกว่าการกระทำด้วย “อารมณ์ ความรู้สึก” และสัญชาตญาณ

อย่างไรก็ตาม เราไม่อาจสรุปได้แน่ชัดว่า ในทางจริยศาสตร์การกระทำด้วย “อารมณ์ ความรู้สึก”

* บรรยายในการประชุมสำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถาน เมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๘

เป็นสิ่งที่ผิดและเร็วกว่าการกระทำด้วย “เหตุผล” นอกจากนี้ ก็ยังมีนักคิดทางจริยศาสตร์หลายท่านที่มีทัศนะเชิงบวกต่อการกระทำด้วยอารมณ์ งานวิจัยชิ้นนี้จึงตั้งข้อสังเกตและประเด็นในการวิเคราะห์วิจารณ์ว่า สังคมไทยของเราตลอดจนแนวคิดและแนวปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ได้ใช้การปลุกเร้าอารมณ์ความรู้สึกของผู้คนเพื่อส่งเสริมจิตสำนึกทางจริยธรรมและยกระดับการกระทำของปัจเจกชนและส่วนรวมในหลายกรณี

๒. ความหมายของ “ความรู้สึก” และ “อารมณ์”

ในความเข้าใจของคนทั่วไปนั้น คำว่า “ความรู้สึก” และคำว่า “อารมณ์” มีความหมายสัมพันธ์ใกล้ชิดกันอย่างมากจนยากที่จะแยกออกได้อย่างเด็ดขาด เราจึงมักกล่าวถึงรวมกันว่า “อารมณ์ความรู้สึก” ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ความรู้สึก” ว่า “ลักษณะอาการที่รับอารมณ์ต่าง ๆ” โดยนิยามว่า “ความรู้สึกช้า” คือ “ลักษณะอาการที่รับ

อารมณ์ต่าง ๆ ได้ช้า เช่น เขาเป็นคนมีความรู้สึกช้า ต้องใช้เวลานานกว่าจะเข้าใจ”^๑ และ “ความรู้สึกไว” คือ “ลักษณะอาการที่รับอารมณ์ต่าง ๆ ได้รวดเร็ว เช่น ผู้ที่ศึกษาวรรณคดีควรจะมีความรู้สึกไว จึงจะรับรสวรรณคดีได้”^๒

ในทางพระพุทธศาสนา คำว่า “ความรู้สึก” อาจเทียบเคียงได้กับ “เวทนา” ซึ่งแปลว่า “การเสวยอารมณ์” หมายถึง ความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้แต่ละครั้ง” เช่น ในพระไตรปิฎก ที่ฉนิกาย ปาฏิภวรรค กล่าววว่า

๑) สุขเวทนา คือ ความรู้สึก

สบาย มีความสุข มีความพอใจ

๒) ทุกขเวทนา คือ ความรู้สึก ไม่สบาย มีความทุกข์ มีความไม่พอใจ

๓) อทุกขมสุขเวทนา หรือ

อุเบกขาเวทนา คือ ความรู้สึกเฉย ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์^๓

นอกจากนี้ ในพระไตรปิฎกยังมีการจัดแบ่งประเภทของ “เวทนา” แตกต่างออกไปหลายแบบ เช่น ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค จัดแบ่ง “เวทนา” ออกเป็น ๒ ประเภท บ้าง ๕ ประเภทบ้าง และ ๖ ประเภท บ้าง “เวทนา” ที่แบ่งออกเป็น ๒

ประเภท ได้แก่

๑) กายิกเวทนา คือ เวทนาทางกาย หมายถึง ความรู้สึกที่กายสัมผัสได้ เช่น หนาว ร้อน เจ็บปวด สุขสบายกาย

๒) เจตสิกเวทนา คือ เวทนาทางใจ หมายถึง ความรู้สึกที่ใจสัมผัสได้ เช่น สบายใจ เศร้าใจ กลุ้มใจ^๔

“เวทนา” หรือ “ความรู้สึก” ที่แบ่งออกเป็น ๕ ประเภท ได้แก่

๑) สุข คือ ความสุขทางกาย

๒) ทุกข์ คือ ความทุกข์ทางกาย

๓) โสมนัส คือ ความสุขทางใจ

๔) โทมนัส คือ ความทุกข์ทางใจ

๕) อุเบกขา คือ ความรู้สึกเฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์^๕

“เวทนา” หรือ “ความรู้สึก” ที่แบ่งออกเป็น ๖ ประเภท ได้แก่

๑) จักขุสัมผัสสชา เวทนา คือ ความรู้สึกที่เกิดจากการสัมผัสทางตาหรือที่ตามองเห็น เช่น รู้สึกชอบใจในสิ่งสวยงาม

๒) โสตสัมผัสสชา เวทนา คือ ความรู้สึกที่เกิดจากการสัมผัสทางหูหรือที่หูได้ยิน เช่น รู้สึกรำคาญ

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), พุทธธรรม (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๕.

^๔ ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๒๘ ในพระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๒๑.

^๕ ส.สพ. ๑๘/๔๓๑/๒๘๗ ในเรื่องเดียวกัน.

^๖ ส.สพ. ๑๘/๔๓๑/๒๘๗ ในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒.

เสียงที่แผดดัง

๓) **ฆานสัมผัสสชา เวทนา** คือ ความรู้สึกที่เกิดจากการสัมผัสทางจมูกหรือที่จมูกได้กลิ่น เช่น รู้สึกสดชื่นจากกลิ่นหอมของดอกไม้

๔) **ชีวสัมผัสสชา เวทนา** คือ ความรู้สึกที่เกิดจากการสัมผัสทางลิ้นหรือที่ลิ้นได้ลิ้มรส เช่น รู้สึกเอร็ดอร่อยจากรสหวานของน้ำผึ้ง

๕) **กายสัมผัสสชา เวทนา** คือ ความรู้สึกที่เกิดจากการสัมผัสทางกายหรือที่ร่างกายได้แตะต้อง เช่น รู้สึกสบายจากความนุ่มของที่นอน

๖) **มนสัมผัสสชา เวทนา** คือ ความรู้สึกที่เกิดจากการสัมผัสทางใจหรือที่ใจนึกคิดได้ เช่น รู้สึกเจ็บปวดเมื่อนึกถึงความสูญเสียในทรัพย์สิน^๑

ความรู้สึก หรือ “เวทนา” ที่กล่าวมานี้ ในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า “การเสวยอารมณ์” ซึ่งหมายความว่า มีอารมณ์เป็นที่ยึดของความรู้สึกเหล่านั้น “ความรู้สึก” กับ “อารมณ์” แยกจากกันไม่ได้ ยกเว้นในกรณีของ “อุเบกขา” ซึ่งรู้สึกก็เหมือนไม่รู้สึก คือ รู้ตัว รู้สึกว่ามีตัวตนอยู่ แต่ไม่มีอารมณ์ให้หวั่นไหว ไม่รู้สึกสุขหรือทุกข์

คนทั่วไปมักใช้คำว่า “ความรู้สึก” กับ “อารมณ์” ปะปนกันใน

ความหมายเดียวกันหรือเชื่อมโยงกัน แต่ในทางพระพุทธศาสนา คำว่า “อารมณ์” ยังมีความหมายเฉพาะอีกอย่างหนึ่งคือหมายถึง สิ่งที่เรารับรู้ เช่น การรับรู้เสียงนกร้อง ก็คือการมีเสียงนกร้องเป็นอารมณ์ในการปฏิบัติสมาธิหรือการทำให้จิตตั้งมั่นอยู่ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ การทำให้จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว ซึ่งเป็นการกำหนดจิตให้แน่วแน้อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านกระจายออกไป ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนถึงการบำเพ็ญเพียรทางจิตว่า “*ภิกษุทั้งหลาย ความเพียรเราก็ได้เร่งระดมแล้ว ไม่ย่อหย่อน สติก็กำกับอยู่ไม่เลือนหลง กายก็ผ่อนคลายสงบไม่กระสับกระส่าย จิตก็ตั้งมั่นมีอารมณ์หนึ่งเดียว*”^๒

อารมณ์มีบทบาทสำคัญและมีบทบาทอย่างมากในการขับเคลื่อนพฤติกรรมของบุคคลและของสังคม หากสังเกตดูปรากฏการณ์ทางสังคมและทางการเมืองรอบตัวของเรา อาจกล่าวได้ว่า เกิดขึ้นและเป็นไปตามแรงผลักดันของอารมณ์มากกว่า เหตุผลและสติปัญญา ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะอารมณ์เป็นธรรมชาติพื้นฐานของคนเราทุกคน ทั้งผู้ที่มีการศึกษาอบรมและผู้ที่ยังขาดการศึกษาอบรม ทั้งผู้ที่มีฐานะทางสังคมและผู้ที่ยังด้อยฐานะทางสังคม แตกต่างจาก

ความมีเหตุผลและสติปัญญาซึ่งจำเป็นต้องฝึกฝนอบรมหรือต้องอาศัยสภาวะที่เหมาะสมให้สามารถพัฒนาขึ้นได้

ในทางจิตวิทยา อารมณ์ที่มีปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกย่อมเป็นเงื่อนไขของความสำเร็จหรือความสำเร็จล้มเหลวของบุคคล คำว่า “**อารมณ์ (emotion)**” ในทางจิตวิทยา หมายถึงภาวะความรู้สึกทางจิตใจที่เปลี่ยนแปลงตามสิ่งกระตุ้นทั้งภายในภายนอก แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ อารมณ์ด้านบวก ได้แก่ อารมณ์ที่ทำให้เกิดความสุข เช่น รัก ชอบ และอารมณ์ด้านลบ ได้แก่ อารมณ์ที่ทำให้เกิดความทุกข์ เช่น โกรธ ริษยา^๓ ทฤษฎีทางจิตวิทยาหลายระบบยอมรับว่ามนุษย์เราไม่ต้องการมีชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยว คนทุกคนต้องการการยอมรับจากผู้อื่น และต้องการแสวงหาความหมายของตนเองในบริบททางสังคม **อีริค ฟรอมม์ (Erich Fromm, ค.ศ. ๑๙๐๐-๑๙๘๐)** นักจิตวิทยาวิเคราะห์และนักปรัชญาทางสังคมชาวอเมริกันเชื้อสายเยอรมัน ได้กล่าวถึงคนในยุคปัจจุบันว่าล้วนมีความรู้สึกอ้างว้างเดี๋ยวตาย จึงต้องการมีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น และต้องการมีสังกัด คือได้รับการยอมรับเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ทำให้สังคมมีอิทธิพลในการหล่อหลอมพฤติกรรม

^๑ ศ.สพ. ๑๘/๔๓๔/๒๘๗ ในเรื่องเดียวกัน.

^๒ ม.บ. ๑๒/๒๕๓/๒๓๖ ในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๘.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์จิตวิทยา อักษร A-L (กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภณการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๖๓, ๖๔.

ของบุคคล เช่น สังคมที่ส่งเสริมการเอารัดเอาเปรียบกัน ก็จะทำให้สมาชิกของสังคมมีชีวิตอยู่อย่างซิงดีซิงเด่นเอารัดเอารัดและหักล้างกัน^{๑๐}

นักจิตวิทยาอีกท่านหนึ่งคือ **อัลเฟรด แอดเลอร์ (Alfred Adler; ค.ศ. ๑๘๗๐-๑๙๓๗)** จิตแพทย์และนักคิดนักเขียนชาวอเมริกันเชื้อสายออสเตรียผู้มีทัศนะว่า พฤติกรรมบุคลิกภาพ และอารมณ์ของคนเราได้รับการกระตุ้นและหล่อเลี้ยงจากปฏิสัมพันธ์ของเรากับสิ่งแวดล้อมทางสังคม นอกจากนี้ แรงจูงใจสำคัญที่ครอบงำพฤติกรรมส่วนใหญ่ของเราก็คือ ความอยากมีปมเด่น อยากมีความหมายในสังคม และพยายามชดเชยปมด้อยของตน การได้รับการตอบสนองจากสังคมทำให้เรามีความสุขและความไม่สมอยากในสังคมทำให้เรามีความทุกข์^{๑๑} ความคิดของแอดเลอร์ทำให้เราเข้าใจอารมณ์ของคนบางคน หรือบางกลุ่มในสังคมได้ว่ามีที่มาจากแรงจูงใจแบบใด และนำไปสู่พฤติกรรมที่ถูกประเมินในทางต่าง ๆ จากผู้อื่นได้อย่างไร มีประเด็นที่น่าคิดว่า ผู้ที่ถูกครอบงำด้วยอารมณ์อันเป็นธรรมชาติของชีวิตมนุษย์นั้นจะสามารถประเมินตนเองและผู้อื่นในเรื่องดีชั่วอย่างเป็นปรนัย (objective) ได้อย่างไร

ดร.โสภณ ชูพิกุลชัย ชปิลมันน์ ราชบัณฑิต ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ในทางจิตวิทยา เมื่อมีสิ่งกระตุ้น แต่ไม่ทำให้เกิดผลกระทบทางอารมณ์ เช่น เมื่อถูกความร้อน ถ้าวรรู้เพียงว่า “ร้อน” เมื่อถูกหนาวก็รู้ว่า “หนาว” เท่านั้น ไม่มีความรู้สึกมากไปกว่านี้ ความรู้สึกรับรู้เช่นนี้ไม่ทำให้เกิดอารมณ์ เพราะไม่มีปฏิกิริยาหรือผลกระทบทางจิตใจ ในทำนองเดียวกัน เมื่อได้ยินคำอธิบายเรื่องพระมหากษัตริย์โดยทั่วไป เราได้ความรู้ว่า พระมหากษัตริย์คือประมุขของประเทศเท่านั้น ความรับรู้เช่นนี้ก็ไม่ทำให้เกิดอารมณ์ แต่ถ้าได้ยินคำว่า “พระมหากษัตริย์ไทย” เราจะเกิดความรู้สึกเคารพรัก เกิดทูน ชื่นชม และซาบซึ้งในพระมหากษัตริย์คุณของพระองค์ซึ่งมีที่มาจากความรู้และประสบการณ์ส่วนตัวของเรา สิ่งนี้คืออารมณ์ที่เป็นด้านบวก แต่อารมณ์ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด ยังไม่ได้รับการขัดเกลาทางสังคม และยังไม่ผ่านสถาบันทางครอบครัว ย่อมปราศจากเหตุผล ไม่คำนึงถึงผู้อื่น และเอาตนเองเป็นใหญ่ เป็นอารมณ์ด้านลบ จำเป็นต้องได้รับการขัดเกลาด้วยการศึกษาอบรมและให้ผ่านกระบวนการเรียนรู้และการขัดเกลาทางสังคม เพื่อให้มีวุฒิภาวะทาง

อารมณ์และสามารถควบคุมอารมณ์ได้^{๑๒}

ในทางปรัชญามีคำที่เกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึกหลายคำ เช่น feeling (ความรู้สึก) emotion (อารมณ์, อาเวค) passion (ความหวั่นไหว, กัมมภาวะ) inclination (ความโน้มเอียงทางอารมณ์) ซึ่งอาจสรุปความหมายโดยสังเขปได้ดังนี้

๑) Feeling (ความรู้สึก)

หมายถึง ความรู้ตัวที่เกิดจากสัมผัสทางกายหรือทางใจ เป็นการรับรู้ทางประสาทสัมผัสและทางอารมณ์ คำว่า feeling มีความหมายปลีกย่อยอีกมากมาย เช่น ในทัศนะของเพลโต (Plato, ก่อน ค.ศ. ๔๒๗-ก่อน ค.ศ. ๓๔๗) คำว่า “feeling” มีความหมายเกี่ยวเนื่องกับประสาทสัมผัสหรือสิ่งที่เรารู้ได้จากประสาทสัมผัส ทำให้สิ่งที่เรารับรู้นั้นเป็นเพียง “ความคิดเห็น” ไม่ใช่ “ความรู้” คำว่า “feeling” มีความหมายรวมถึง passion (ความหวั่นไหว, อารมณ์รุนแรง) เช่น ความรัก ความทะยานอยาก (desire) และความเกลียด ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับ “เหตุผล (reason)”^{๑๓} ส่วน เอ.เจ. แอริ (A.J. Ayer, ค.ศ. ๑๙๑๐-ค.ศ. ๑๙๘๙) มีทัศนะว่า feeling (ความรู้สึก) มีความหมายครอบคลุมถึง

^{๑๐} ดร.ศรีเรือน แก้วกังวาล, **ทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ รู้เขา-รู้เรา** (กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, ๒๕๓๕), หน้า ๕๒.

^{๑๑} ในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^{๑๒} เป็นการเสนอทัศนะในที่ประชุมราชบัณฑิตและภาคีสมาชิก สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ครั้งที่ ๒๑/๒๕๔๕ ในวันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๕ ณ ห้องประชุม ๕๐๑ ชั้น ๕ ราชบัณฑิตยสถาน

^{๑๓} Ethel M. Albert, Theodore C. Denise, and Sheldon P. Peterfreund (eds.), **Great Tradition in Ethics** (New York: D Van Nostrand Company, 1969), pp. 24, 25.

emotion (อารมณ์) การแสดงออกของเราว่าสิ่งใดดีหรือชั่วในทางจริยธรรมนั้น เป็นเพียงการแสดงความรู้สึกทางจริยธรรม (ethical feelings) ว่าเราเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทฤษฎีทางจริยศาสตร์ของแอร์ จึงเรียกว่า **อาเวคินิยม** (emotive theory of ethics)^{๑๔} หรือทฤษฎีทางจริยศาสตร์ที่ประเมินด้วยอารมณ์

๒) Emotion (อารมณ์, อาเวค) หมายถึง อารมณ์สะท้อนใจ เช่น ความรู้สึก รัก ชัง โลก โกรธ หลง สุข และทุกข์^{๑๕}

๓) Passion (ความหวั่นไหว, กัมมภาวะ) หมายถึง สภาวะที่ถูกกระทบจากภายนอกและไม่อาจควบคุมได้ เป็นความสะท้อนใจหรืออารมณ์หวั่นไหว คำว่า passion มีความหมายหลากหลายในทางปรัชญา ในงานเขียนชื่อ **Logic**

(ตรรกวิทยา) ของ**อาริสโตเติล** (Aristotle, ก่อน ค.ศ. ๓๘๔-ก่อน ค.ศ. ๓๒๒) passion หมายถึง สภาวะของความเป็นผู้ถูกกระทำ ซึ่งตรงข้ามกับ action ซึ่งหมายถึง สภาวะของความเป็นผู้กระทำ เป็นความหมายที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องอารมณ์ ความรู้สึกที่เรากล่าวถึง ส่วนในทัศนะของ**เรอเน เดการ์ต** (Rene Descartes, ค.ศ. ๑๕๙๖-ค.ศ. ๑๖๕๐) นักปรัชญา ฝ่ายเหตุผลนิยมชาวฝรั่งเศส ที่ปรากฏในงานเขียนเรื่อง **The Passions of the Soul** passions คือ อาการทางอารมณ์ซึ่งอยู่ฝ่าย ตัณหาหรือความทะยานอยาก (desire, appetitite) ในทัศนะของนักคิดสมัยกรีกโบราณ เดการ์ตแบ่ง passions ออกเป็น ๖ ประเภท คือ ความชื่นชมยินดี (admiration) ความรัก (love) ความเกลียด (hate) ความทะยานอยาก (desire, appetitite)

ความสุข (happiness) และความเศร้า (sadness) ความหวั่นไหวทางอารมณ์เหล่านี้เกิดขึ้นในจิตวิญญาณของมนุษย์เพื่อต่อต้านเจตจำนง (will) และเหตุผล (reason) แต่**เฮเกล** (G.W.F. Hegel, ค.ศ. ๑๗๗๐-ค.ศ. ๑๘๓๑) นักปรัชญาชาวเยอรมันกลับมีทัศนะว่า passion เป็นพลังของเจตจำนง (will) ที่จะผลักดันให้มนุษย์พากเพียรจนประสบความสำเร็จในที่สุด^{๑๖}

๔) Inclination (ความโน้มเอียงทางอารมณ์) หมายถึง ความรู้สึกที่เกิดจากสัญชาตญาณ เช่น ความกลัว ความรัก และความหิวกระหาย ซึ่งตรงข้ามกับเหตุผลและความสำนึกในหน้าที่ซึ่งปรากฏอยู่ในงานเขียนของ**อิมมานูเอล คานต์** (Immanuel Kant, ค.ศ. ๑๗๒๔-ค.ศ. ๑๘๐๔) ตอนหนึ่งว่า

ถ้าผู้โชคร้ายซึ่งมีจิตใจเข้มแข็งและรู้สึกขัดเคืองต่อชะตากรรมของตน แทนที่จะเศร้าสลดหรือท้อใจ รอคอยความตาย และยังคงปกป้องชีวิตตนเองโดยปราศจากความรักใคร่ มิใช่ด้วยความโน้มเอียงทางอารมณ์หรือความหวั่นกลัว แต่ด้วยความสำนึกในหน้าที่ เช่นนี้แล้ว กฎประจำใจของเขาย่อมมีความหมายในทางศีลธรรมอย่างแท้จริง^{๑๗}

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๕.

^{๑๕} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภณการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๒.

^{๑๖} W.L.Reese, **Dictionary of Philosophy and Religion, Eastern and Western Thought** (Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press, Inc., 1980) p. 415.

^{๑๗} Immanuel Kant, **Groundwork of the Metaphysic of Morals**, in H.J. Paton, **Immanuel Kant: Groundwork of the Metaphysic of Morals** (N.Y.: Harper & Row, Publishers, Inc., 1964), pp. 65-66.

ความหมายของอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ในทางปรัชญาที่กล่าวมานี้ นักปรัชญามีทัศนะร่วมกันอยู่ประการหนึ่งว่า ความรู้สึกและอารมณ์เป็นสิ่งที่แตกต่างและอยู่คนละฝ่ายกับเหตุผล นักปรัชญาสมัยกรีกโบราณจนถึงสมัยใหม่ส่วนมากเห็นว่าการกระทำด้วยเหตุผลมีคุณค่าทางจริยธรรมมากกว่าการกระทำด้วยอารมณ์ แต่ตั้งแต่ยุคต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา การกระทำด้วยอารมณ์ความรู้สึกเริ่มได้รับความสนใจมากขึ้นและเริ่มถูกมองในแง่ลบน้อยลง

ในทางจิตวิทยาและในทางสังคมวิทยา การแสดงออกทางอารมณ์ความรู้สึกได้รับความสนใจและความเข้าใจมากกว่าการถูกตีเตียน สังคมวิทยาเห็นว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคม (social being) คนเราไม่ชอบอยู่โดดเดี่ยวแต่ต้องการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น เราต้องการความอบอุ่นจากกลุ่ม และต้องการการยอมรับจากกลุ่มเสมอ เราจึงมีพฤติกรรมหาพวกหาพ้องจนถึงกับเล่นพรรคเล่นพวกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เรามีความโน้มเอียงที่จะเข้าร่วมกับกลุ่มที่มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกับเราและรู้สึกมีปฏิภิกิริยาโต้ตอบทางสังคมกับกลุ่มที่อยู่ต่างฝ่ายกับเรา^{๑๔} ด้วยเหตุนี้ในการเคลื่อนไหว

ทางการเมืองหรือทางสังคม จึงมียุทธวิธีต่าง ๆ ที่เรียกร้องความเป็นกลุ่มเดียวกันโดยการใช้ถ้อยคำหรือสร้างศัพท์ที่กระตุ้นอารมณ์ร่วมบางอย่างเช่น “พ่อแม่พี่น้องทุกท่าน” “ทูนนิยมสามัญ” “อารยะขัดขืน” “ตุลาการภิวัตน์” “นายทูน” และ “มวลชน” ข้อความถ้อยคำและศัพท์เหล่านี้แฝงอารมณ์ความรู้สึกของผู้ใช้ แสดงความรู้สึกทางจริยธรรม (ethical feelings) ของผู้ใช้และผู้เห็นชอบ ตลอดจนกระตุ้นการรวมกลุ่มของผู้เห็นด้วยหรือแยกกลุ่มผู้ไม่เห็นด้วยออกไป เช่น การใช้ข้อความว่า “พ่อแม่พี่น้องทุกท่าน” ในการเริ่มต้นคำปราศรัยในที่สาธารณะนั้น ผู้พูดมีได้ตั้งใจจะเป็นญาติพี่น้องกับใครอย่างแท้จริง และเพียงแต่เอ่ยข้อความที่สร้างความรู้สึกในการเป็นพรรคพวกเดียวกับกับผู้ฟังเท่านั้น คำว่า “ทูนนิยมสามัญ” ก็เช่นกัน เป็นคำที่สร้างขึ้นมาเพื่อให้เกิดอารมณ์ร่วม ผู้พูดใช้คำนี้ในเชิงลบ เพื่อแสดงอารมณ์ต่อต้านหรือไม่เห็นด้วยและส่งทอดให้ผู้ฟังมีอารมณ์ร่วมว่า “ทูนนิยม” เป็นสิ่งที่เลวโดยไม่จำเป็นต้องเข้าใจในรายละเอียดว่า “ทูนนิยม” เลวจริงหรือไม่หรือเลวอย่างไร เมื่อใช้คำนี้ครั้งใด ผู้พูดและผู้ฟังที่เป็นกลุ่มเดียวกันก็ประสานความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกันว่า “ทูนนิยม” นั้น

เลวจริง ๆ คำว่า “อารยะขัดขืน” เป็นคำที่อาจนำมาจากคำภาษาอังกฤษคือ passive resistance และ civil disobedience กล่าวคือ คำว่า civil disobedience มาจากงานเขียนเรื่อง “Civil Disobedience” ของเฮนรี เดวิด ทอโร (Henry David Thoreau, ค.ศ. ๑๘๑๗-๑๘๖๒) นักปรัชญาและนักธรรมชาตินิยมชาวอเมริกัน ผู้มีทัศนะส่งเสริมสิทธิของประชาชนในการปฏิเสธความร่วมมือกับผู้ที่ทำผิด แม้จะเป็นฝ่ายรัฐบาลก็ตาม และให้ความร่วมมือและสนับสนุนรัฐบาลเฉพาะเรื่องที่ถูกต้องเท่านั้น^{๑๕} ส่วนคำว่า passive resistance มาจากแนวทางการต่อสู้แบบสันติวิธีและอหิงสาของมหาตมะ คานธี (Mohandas K. Gandhi, ค.ศ. ๑๘๖๙-๑๙๔๘) passive resistance คือการขัดขืนแบบดื้อแพ่ง เช่น อดอาหาร นั่งขมุนมอย่างสงบ และปฏิเสธการจ่ายภาษี ในการต่อสู้กับรัฐบาลนี้ คานธีได้รับอิทธิพลความคิดมาจากเฮนรี เดวิด ทอโร ด้วย^{๑๖}

ในช่วงที่ประชาชนบางกลุ่มชุมนุมกันต่อต้านรัฐบาลของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร นั้น นายธีรยุทธ บุญมี อาจารย์คณะสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้บัญญัติคำว่า “อารยะขัดขืน” มาใช้เพื่อแสดงรูปแบบการต่อสู้ขัดขืนอำนาจรัฐ

^{๑๔} สุพัตรา สุภาพ, สังคมวิทยา (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิชจำกัด, ๒๕๑๔), หน้า ๖๖.

^{๑๕} W.L. Reese, *Dictionary of Philosophy and Religion*, p. 576.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๖.

แบบสันติวิธีตามแนวทางเช่นเดียวกับทัศนคติของทอโรและแนวทางของมหาตมะ คานธี คำนี้มุ่งแสดงอารมณ์ร่วมของกลุ่มมากกว่าความหมายตามหลักภาษา เพราะตามหลักภาษาไทย การนำคำภาษาบาลี-สันสกฤต เช่น “อารยะ” มาสมาสกับคำภาษาไทย คือ “ชัดขึ้น” เป็นการทำให้ชัดชัดและไม่ถูกต้อง แต่ผู้บัญญัติศัพท์นี้ไม่ได้ต้องการรักษาความถูกต้องของภาษาและต้องการเพียงสร้างคำแสดงอารมณ์ (emotive word) เท่านั้น คำว่า “ตุลาการภิวัตน์” ก็เช่นกัน เป็นคำที่มีผู้บัญญัติขึ้นใช้ในวงที่อำนาจบริหารและอำนาจนิติบัญญัติหมดพลังลง สังคมจึงพึ่งพิงได้แต่เพียงอำนาจของตุลาการในการรักษาความสงบเรียบร้อยในทางหลักภาษา “ตุลาการภิวัตน์” คือ ภาษาวิบัติ เพราะคำว่า “ภิวัตน์” ไม่มีในภาษาไทย มีแต่ “อภิวัตน์” เข้าใจว่าผู้บัญญัติหรือสร้างคำนี้มาใช้ได้เลียนแบบคำว่า “โลกาภิวัตน์” โดยไม่เข้าใจหลักภาษาไทยและไม่รู้ความหมายของศัพท์ จึงเข้าใจว่า “โลกาภิวัตน์” มาจากคำว่า “โลกา” กับ “ภิวัตน์” ซึ่งที่จริงคำนี้มาจาก “โลก” กับ “อภิวัตน์” มารวมกันตามหลักการสนธิคำ จึงอาจกล่าวได้ว่า “ตุลาการภิวัตน์” เป็นคำแสดงอารมณ์ (ว่าสิ่งนี้ดีหรือผู้พูดเห็นชอบ) เช่นเดียวกับคำอื่น ๆ คือ “มวลชน” ซึ่งแสดง

อารมณ์ความเป็นพวกเดียวกันในการต่อต้านกับ “นายทุน” ซึ่งเป็นปรปักษ์และเป็นฝ่ายไม่ดี

๓. ความรู้สึกและอารมณ์กับเหตุผล : ข้อถกเถียงทางจริยศาสตร์

ปรัชญากรีกโบราณโดยเฉพะอย่างยิ่งปรัชญาของเพลโต ยกย่องเหตุผลว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ในการทำให้มีชีวิตที่สมบูรณ์ เพลโตมีทัศนะว่าชีวิตที่ใช่แต่ “เหตุผล” นำทางย่อมเป็นชีวิตที่มีความสุขที่สุดและดีที่สุด เพราะเหตุผลเป็นบ่อเกิดของความรู้ที่ถูกต้องและทำให้เราเป็นมนุษย์ที่มีคุณสมบัติกลมกลืนกัน (harmonious man) หมายความว่า เมื่อ “เหตุผล” ได้ควบคุมตัณหา (desire) และอารมณ์รุนแรง (passion) แล้ว เราก็จะมีบุคลิกภาพที่เป็นระเบียบและมีสมดุลอย่างดี ความรู้ที่มี “เหตุผล” เป็นรากฐานเท่านั้นที่สามารถนำเราไปสู่ความเป็นคุณธรรม (virtue)^{๒๑} ได้ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ เราจะสามารถเป็นผู้ที่มี “ความรู้คู่คุณธรรม” ได้หรือทั้งเก่งทั้งดีได้ ก็ต่อเมื่อเรามีชีวิตที่ใช้ “เหตุผล” เป็นเครื่องนำทาง ถ้าคนเราโง่เขลาเบาปัญญาแล้วบุคลิกภาพของเราก็จะไม่เป็นระเบียบเพราะถูกครอบงำด้วย

ตัณหาและอารมณ์รุนแรงให้ทำสิ่งต่าง ๆ อย่างไม่รู้ทิศทาง

ในงานเขียนเรื่อง อุดมรัฐ (The Republic) เพลโตได้แสดงทัศนคติยกย่อง “เหตุผล” โดยผ่านตัวละครคือ โซกราตีส (Socrates, ก่อน ค.ศ. ๔๗๐-ก่อน ค.ศ. ๓๙๙) เขากล่าววิพากษ์ความโง่เขลาเบาปัญญาของมนุษย์ (ignorance) ว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้มนุษย์หลงใหลอยู่กับความสนุกสนานเพลิดเพลินซึ่งเป็นตัณหาและเป็นสิ่งชั่วร้าย ทั้งนี้ เพราะไม่มีใครเต็มใจจะทำชั่วหรือทำในสิ่งที่เขาคิดว่าชั่ว ผู้ที่มี “เหตุผล” บงการชีวิตจึงไม่เดินหลงทาง ในงานเขียนเรื่อง **The Republic** เพลโตได้อธิบายขยายความหลักการเรื่อง “คุณธรรมคือความรู้” ซึ่งมีแนวคิดว่า

๑) จิตวิญญาณของบุคคลประกอบด้วยองค์ประกอบพื้นฐาน ๓ ส่วน คือ เหตุผล (reason) จิต (spirit) และ ความอยาก (desire)

๒) นิสัยใจคอและพฤติกรรมของบุคคลขึ้นอยู่กับความเติบโตขององค์ประกอบทั้งสามนี้ ตลอดจนการครอบงำขององค์ประกอบส่วนใดก็ตามเหนือส่วนอื่น^{๒๒}

องค์ประกอบทั้ง ๓ ส่วน ของจิตวิญญาณมีบทบาทในการชี้นำพฤติกรรมของคนเรา จิตวิญญาณที่มี “เหตุผล” เป็นผู้ปกครองย่อมมีปัญญา (wisdom) และถ้าเราให้

^{๒๑} Ethel M. Albert, Theodore C. Denise, and Sheldon P. Peterfreund (eds.), **Great Traditions in Ethics**, p. 11.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

“เหตุผล” มีอิทธิพลเหนือตัณหาหรือความอยาก จิตวิญญานและพฤติกรรมของเราก็จะมีความพอดี (temperance) เมื่อให้ “เหตุผล” ส่งเสริมการทำงานของจิต (spirit) เราย่อมสามารถมีคุณธรรมคือความกล้าหาญได้ และเมื่อองค์ประกอบทั้ง ๓ ส่วนคือ “เหตุผล” จิต และตัณหาที่มีความกลมกลืนกัน (justice) ย่อมทำให้เกิดความยุติธรรม ซึ่งเป็นคุณธรรมสูงสุด

“เหตุผล” ในทัศนะของเพลโต เป็นสมรรถภาพทางจิตวิญญานที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์ เช่นเดียวกับความอยากซึ่งเป็นความรู้สึกตามอำนาจฝ่ายต่ำที่ถูกกระตุ้นจากประสาทสัมผัสที่เป็นธรรมชาติอีกส่วนหนึ่งของมนุษย์เช่นกัน ในขณะที่คนทั่วไปอาจพอใจให้อารมณ์

ความรู้สึกเป็นเครื่องชี้นำชีวิต เพลโตกลับพยายามที่จะชักชวนคนเราให้เห็นคุณค่าของ “เหตุผล” ในการพัฒนาคุณธรรม

อิมมานูเอล คานต์ (Immanuel Kant, ค.ศ. ๑๗๒๔-ค.ศ. ๑๘๐๔) นักปรัชญาชาวเยอรมันเป็นอีกผู้หนึ่งที่ให้ความสำคัญต่อบทบาทของเหตุผล เขามีทัศนะว่า ข้อถกเถียงทางจริยศาสตร์เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยการตัดสินใจด้วยเหตุผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุผลภาคปฏิบัติ (practical reason) เหตุผลภาคปฏิบัติทำงานโดยเสรีและไม่ผ่านกลไกทางความคิด คนทุกคนมีเหตุผลภาคปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางจิต ถ้าเราไม่ปล่อยตนเองให้เป็นทาสของประสาทสัมผัสและความโน้มเอียงทางอารมณ์ (inclinations) เราก็จะ

สามารถใช้เหตุผลภาคปฏิบัติเข้าถึงความจริงและเรื่องทางศีลธรรมได้โดยตรง เช่น การรู้จักพระเจ้าและการรู้ดีรู้ชั่ว คานต์อธิบายว่า เราสามารถตัดสินใจการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งว่าถูกหรือผิดได้อย่างเป็นปรนัย (objective) โดยใช้เหตุผลดังกล่าว นอกจากนี้ เหตุผลภาคปฏิบัติก็ทำให้เรารู้ว่า เราทำสิ่งที่ถูกต้องเพราะมันถูกต้อง ไม่ใช่เพราะการกระทำนั้นส่งเสริมตัณหาหรือความสนใจในตัวตนของเราเอง^{๒๓}

หลักการของเหตุผลภาคปฏิบัติมีอยู่ ๓ ประการคือ

๑) การทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความสำนึกในหน้าที่ ไม่ใช่ด้วยอารมณ์ความรู้สึก ดังที่คานต์อธิบายว่า

การปกป้องชีวิตของตนเองเป็นหน้าที่ และนอกจากนี้เราทุกคนก็มีใจโน้มเอียงโดยตรงที่จะทำเช่นนั้น ด้วยเหตุผลดังกล่าว การมัวแต่วิตกกังวลที่จะฆ่าตัวตาย ซึ่งคนส่วนมากมักเป็นกัน ย่อมปราศจากคุณค่าทางจิต และหลักความประพฤติประจำใจ (maxim) ของเราก็จะปราศจากคุณค่าทางศีลธรรม และกลายเป็นการปกป้องชีวิตตามหน้าที่ ไม่ใช่ด้วยความสำนึกในหน้าที่ ในทางตรงกันข้าม ความผิดหวังและความทุกข์ทรมาณอย่างสิ้นหวังได้ทำให้รสชาติของชีวิตหมดสิ้นไป คนที่บอบช้ำ แต่มีจิตวิญญานเข้มแข็งและเคียดแค้นในชะตากรรมของตนเกินกว่าที่จะท้อถอยยอมแพ้ ย่อมยืนหยัดรอดอยความตาย และยังคงรักษาชีวิตของตนต่อไป ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้รักชีวิตของตนเลย แต่เพราะความสำนึกในหน้าที่ต่างหาก เมื่อเป็นเช่นนี้หลักความประพฤติของเขาก็มีสาระทางศีลธรรม^{๒๔}

^{๒๓} Harry J. Gensler, Earl W. Spurgin, and James C. Swindal (eds.), *Ethics: Contemporary Readings* (New York: Routledge, 2004), p. 154.

^{๒๔} Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, quoted in H.J. Paton (New York: Harper & Row, Publishers, Inc., 1964), pp. 65, 66.

การกระทำด้วยความสำนึกในหน้าที่เป็นการกระทำที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทน แต่กระทำเพราะเห็นว่า

การกระทำนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้อง เป็นหน้าที่ที่มนุษย์ควรต้องทำ ความสำนึกเช่นนี้เกิดจากการใช้เหตุผลภาคปฏิบัติของเรา ซึ่งเทียบเคียง

กันได้กับการกระทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ซึ่งเกิดจากปัญญาและการปฏิเสธกิเลสตัณหาตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุตั้งที่ท่านอธิบายว่า

คนเราจะทำอะไร ต้องมีวัตถุประสงค์ที่มุ่งหมายอันถูกต้องเสียก่อนแล้ว ก็ทำ ทีนี้ก็ทำด้วยการทำงานเพื่องาน ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่นี้ก็เรียกว่า หน้าที่บริสุทธิ์ มันเป็นคนซื่อสัตย์สุจริต คดโกงไม่ได้ ไม่โกงไม่เขลา ไม่อะไรไปหมด ความสุจริตคดโกงจนกระทั่งอันธพาลทางวิญญาณนี้ มันเกิดขึ้นเพราะไม่ได้ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ มันทำหน้าที่เพื่อเงิน เพื่อกิเลสตัณหา เพื่อบำรุงบำเรอแล้วในที่สุด เราอยู่อย่างไม่มีเรา ไม่มีเขา^{๒๕}

๒) การกระทำทางจริยธรรมที่สามารถยกระดับเป็นกฎสากลได้ ดังที่คานต์กล่าวว่า “จงทำตามหลักความประพฤติซึ่งท่านสามารถมุ่งหมายให้มันกลายเป็นกฎสากลในขณะเดียวกันได้”^{๒๖} ในแง่นี้ สิ่งใดก็ตามที่เราต้องการทำ สิ่งนั้นเรายอมให้ผู้อื่นทำได้โดยไม่มีข้อแม้ สิ่งใดที่เราทำได้แต่ไม่ยอมให้ผู้อื่นทำ สิ่งนั้นยอมไม่ควรทำเพราะไม่สอดคล้องกับกฎศีลธรรมและไม่เป็นสากล เช่น เราต้องการขโมยของของผู้อื่น แต่ไม่ยอมให้ผู้อื่นขโมยของของเรา

๓) การกระทำที่ไม่เอาเปรียบเพื่อนมนุษย์และไม่ใช้มนุษย์เป็นเครื่องมือ การกระทำเช่นนี้ เราทำได้ด้วยเหตุผลภาคปฏิบัติว่า “จงกระทำต่อเพื่อนมนุษย์ทั้งโดยตัวของท่านเองหรือใช้ให้ผู้อื่นทำด้วยความสำนึก

ว่าเพื่อนมนุษย์มีจุดหมายปลายทางของตนเอง และอย่ากระทำราวกับว่าพวกเขาเป็นเครื่องมือของเราในทุกกรณี”^{๒๗}

คานต์ถือว่า มนุษย์และสัตว์ที่มีเหตุผลทั้งปวงมีชีวิตอยู่ตามกำหนดของตนเอง ไม่ใช่เป็นเครื่องมือให้ผู้อื่นมาบังคับได้ ส่วนสิ่งที่ไม่มีความรู้สึกนึกคิดหรือไม่มีคุณค่าในตัวเอง จึงเรียกว่า “สิ่ง” ซึ่งแตกต่างจากสิ่งมีชีวิตที่มีเหตุผลที่เรียกว่าเป็น “บุคคล” การหลอกใช้มนุษย์ผู้อื่นเป็นเครื่องมือเพื่อให้เราบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่เรปรารถนา จึงเป็นการกระทำที่เลวในทางจริยธรรมตามจริยศาสตร์ของคานต์

นักปรัชญาอีกฝ่ายหนึ่งมีทัศนะแตกต่างจากเพลโตและคานต์ โดยไม่เชื่อว่าการทำดีและทำชั่วเป็นเรื่อง

ที่พิจารณาได้ด้วยเหตุผล แต่เป็นเรื่องของอารมณ์ความรู้สึกต่างหาก นักปรัชญากลุ่มนี้คือ พวกอากวนิยม (emotivism) ซึ่งมีทัศนะว่า คำที่ใช้เรียกคุณค่าต่าง ๆ เช่น “ความกตัญญู” “ความซื่อสัตย์สุจริต” “ความยุติธรรม” เกิดจากเจตคติ (attitude) ที่ใช้อารมณ์ในการตัดสิน นักปรัชญาที่จะกล่าวถึงในที่นี้ได้แก่ เดวิด ฮูม (David Hume, ค.ศ. ๑๗๑๑-ค.ศ. ๑๗๗๖) นักปรัชญาแนวประสบการณ์นิยมชาวอังกฤษ เซอร์ อัลเฟรด จูลส์ แอร์ (Sir Alfred Jules Ayer, ค.ศ. ๑๙๑๐-ค.ศ. ๑๙๘๙) และ ชาร์ลส์ สตีเวนสัน (Charles Stevenson, ค.ศ. ๑๙๐๘-ค.ศ. ๑๙๗๙) นักปรัชญาชาวอเมริกัน เดวิด ฮูม เชื่อว่า คำต่าง ๆ ที่ใช้ในทางจริยศาสตร์ เช่น ดี ชั่ว ถูก

^{๒๕} พุทธทาสภิกขุ, *บรมธรรม (ฉบับย่อ)* (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๒๕), หน้า ๘๐.

^{๒๖} Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, p. 48.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

ผิด เป็นเรื่องของความรู้สึกเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย^{๒๘} แนวคิดทางจริยศาสตร์ของฮูมแบ่งได้เป็น ๒ ช่วง กล่าวคือ ในช่วงแรกที่ปรากฏในหนังสือ **The Treatise of Human Nature** (ค.ศ. ๑๗๓๙) ฮูมมีทัศนะว่า จริยศาสตร์เป็นเรื่องของความรู้สึกไม่ใช่เหตุผล เช่นเมื่อเรบอกกล่าวว่า “ความเมตตากรุณาเป็นสิ่งที่ดี” ก็หมายความว่า “ฉันชอบความเมตตากรุณา” ทัศนะเช่นนี้คล้ายกับอัตนัยนิยม (subjectivism) ในสมัยกรีกโบราณ เช่น แนวคิดปรัชญาของโสฟิสต์ (Sophist) ในช่วงที่ ๒

ที่ปรากฏในหนังสือ **An Enquiry Concerning the Principles of Morals** (ค.ศ. ๑๗๕๑) ฮูมเห็นว่า จริยศาสตร์ต้องอาศัยทั้งเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึก กล่าวคือ เราใช้เหตุผลเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริง และจากนั้นก็ปล่อยให้อารมณ์ความรู้สึกนำเราไปสู่การกระทำต่าง ๆ เช่น การที่เราบอกว่า “ความเมตตากรุณาเป็นสิ่งที่ดี” หมายความว่า “เราอาจต้องการความเมตตากรุณา ถ้าเรารู้ว่า ความเมตตากรุณาคืออะไร และความเมตตากรุณาไม่ทำให้ผู้ใดเดือดร้อน”^{๒๙}

ฮูมให้คำอธิบายว่า ความสำนึกทางศีลธรรมต่าง ๆ กระตุ้นให้เราเกิดอารมณ์เคลิบเคลิ้มตาม รวมทั้งผลักดันให้เรากระทำหรือเหนียวรั้งไม่ให้เราทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ส่วนเหตุผลไม่มีพลังหรือสมรรถภาพที่จะแสดงบทบาทเหล่านี้ กฎเกณฑ์ทางจริยธรรมจึงไม่น่าจะมาจากเหตุผล ฮูมยืนยันว่าความหวั่นไหวทางอารมณ์ (passion) มีอำนาจเหนือเหตุผล (reason) ในเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรมไว้ในงานเขียนเรื่อง **The Treatise of Human Nature** ของเขาตอนหนึ่งดังนี้

เหตุผลเป็นและควรต้องเป็นทาสของความหวั่นไหวทางอารมณ์ และไม่มีทางเสแสร้งไปทำหน้าที่อื่นใดมากไปกว่าการรับใช้และเชื่อฟังอารมณ์ที่หวั่นไหวนั้น ในเมื่ออารมณ์ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของสมมุติฐานที่ผิดพลาดหรือไม่ได้เลือกใช้วิธีการที่ขัดขวางการบรรลุเป้าหมายของเรา เราก็ย่อมเอาความเข้าใจ (ตามเหตุผล) ไปเห็นชอบหรือประณามมันไม่ได้ เช่น ถ้าข้าพเจ้าพอใจที่จะทำลายโลกทั้งโลกมากกว่าการยอมให้นิ้วมือถลอก ก็ไม่เห็นจะขัดกับเหตุผลที่ตรงไหน... ในเมื่อความดีและความชั่วไม่ใช่สิ่งที่เราจะค้นพบได้ด้วยเหตุผล ก็น่าจะเป็นอารมณ์ความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำให้เราสามารถแยกความแตกต่างระหว่างดีชั่วได้ จริยธรรมจึงน่าจะเป็นเรื่องของความรู้สึกมากกว่าการวินิจฉัยด้วยเหตุผล^{๓๐}

คำอธิบายของฮูมชวนให้เราคิดว่า การที่เราเห็นดีเห็นงามกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือดำเนินเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น เราไม่ได้ทำเพราะความเข้าใจหรือรู้ชัดในเรื่องนั้น

ด้วยเหตุผล แต่เพราะเรามีอารมณ์คล้อยตามต่างหาก การที่เราเข้าร่วมรณรงค์ต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของสังคม หรือรวมตัวกันประท้วงเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของส่วนรวม

จึงมักอยู่ในบรรยากาศของความรุ่มร่ามทางอารมณ์มากกว่าความสงบรอบคอบด้วยการใช้เหตุผล แม้จะอ้างว่าเป็นการกระทำด้วย “อหิงสาโอโหสิ” ก็ตาม

^{๒๘} W.L. Reese, *Dictionary of Philosophy and Religion: Eastern and Western Thought*, p. 146.

^{๒๙} Harry J. Gensler, Earl W. Spurgin, and James C. Swindal (eds.), *Ethics: Contemporary Readings*, p. 58.

^{๓๐} Harry J. Gensler, Earl W. Spurgin, and James C. Swindal (eds.), *Ethics: Contemporary Readings*, pp. 59-90.

นักปรัชญาอีกท่านหนึ่งที่มีความเห็นทางจริยศาสตร์สอดคล้องกับเดวิด ฮูม คือ เซอร์ อัลเฟรด จูลส์ แอร์ นักปรัชญาชาวอังกฤษ ผู้มีทัศนะแบบอวาเดนิคมว่า ข้อความหรือประโยคในทางจริยศาสตร์ (ethical statements) มีลักษณะแฝงหรือแสดงอารมณ์ (emotive) ของผู้กล่าว โดยแสดงนัยที่เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย หรือห้ามกระทำ นอกจากนี้ แอร์ยังมีแนวคิดแบบปฏิฐานนิยมเชิงตรรก (logical positivism) ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ แนวความคิดนี้ถือว่าประสบการณ์เป็นแหล่งความรู้หลักของมนุษย์ และข้อความที่ถือว่าเป็นจริงหรือเป็นเท็จได้ มีอยู่เพียง ๒ ประเภท คือ

๑) **ข้อความเชิงประจักษ์** (empirical statement) เป็นข้อความที่พิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์จริง เช่น “ฝนตกนอกบ้าน” ซึ่งเราพิสูจน์ได้โดยการมองเห็นหรือเดินออกไปนอกบ้าน

๒) **ข้อความเชิงวิเคราะห์** (analytical statement) เป็นข้อความที่พิสูจน์ได้ด้วยการวิเคราะห์ความหมาย เช่น “ลุงเป็นผู้ชาย” ซึ่งเป็นจริงตามความหมายของศัพท์

แต่มีข้อความอีกประเภทหนึ่งซึ่งไม่ใช่ข้อความเชิงประจักษ์ และข้อความเชิงวิเคราะห์ แอร์กล่าวว่า ข้อความนั้นก็คือ ข้อความทางศีลธรรม (moral statement) ซึ่งพิสูจน์ว่าจริงหรือเท็จไม่ได้^{๓๑} ข้อความทางศีลธรรม เช่น “ความกตัญญูเป็นคุณธรรมอันประเสริฐ” หรือ “การฆ่าสิ่งมีชีวิตย่อมเป็นบาป” เป็นเพียงการแสดงอารมณ์ความรู้สึกว่าเราชอบหรือไม่ชอบเท่านั้น

ในงานเขียนเรื่อง **Language, Truth, and Logic** (ปรับปรุงแก้ไขในปีพิมพ์ ค.ศ. ๑๙๔๖) แอร์กล่าวว่า ข้อความ “การขโมยเงินเป็นเรื่องผิด” ไม่แสดงความหมายเชิงข้อเท็จจริง (ว่าการขโมยผิดหรือถูกต้อง) ไม่สามารถพิสูจน์ว่าจริงหรือเท็จได้

เหมือนกับการเขียนว่า “ขโมยเงิน!!” ซึ่งมีเครื่องหมายอัศเจรีย์ (!) กำกับ แสดงความรู้สึกไม่เห็นด้วยทางจริยธรรม คนอื่นอาจไม่เห็นด้วยกับผู้กล่าวก็ได้ว่า การขโมยเงินเป็นสิ่งผิดหรือไม่ถูกต้อง และอาจมีอารมณ์ความรู้สึกในเรื่องนี้เป็นอย่างอื่น แต่เขาก็ไม่สามารถคัดค้านผู้กล่าวได้ เพราะผู้กล่าวเพียงแต่แสดงอารมณ์ความรู้สึกไม่เห็นด้วยหรือไม่ชอบการขโมย และไม่ได้แสดงข้อความที่เป็นข้อเท็จจริงใดใด แอร์อธิบายว่า เมื่อเรากล่าวว่าสิ่งใดก็ตามถูก ผิด แสดง ดี ชั่ว ซึ่งเป็นการลงมติทางจริยธรรมนั้น เรากำลังใช้คำที่แสดงอารมณ์ (emotive) เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว ไม่ใช่เป็นการยืนยันข้อเท็จจริงในเรื่องนั้นแต่อย่างใด^{๓๒}

แอร์ให้ข้อสังเกตเพิ่มเติมไว้ด้วยว่า ข้อความทางจริยธรรมหรือทางศีลธรรม ไม่เพียงแต่แสดงอารมณ์ความรู้สึกเท่านั้น แต่ยังปลุกเร้าความรู้สึกและกระตุ้นให้กระทำการต่าง ๆ ด้วย กล่าวคือ

ในประโยค “เป็นเรื่องดีที่จะพูดความจริง” แสดงความหมายเชิงคำสั่งมากกว่าคำแนะนำ ดังนั้น “นัย” ของคำว่า “ดี” ในการใช้ทางจริยศาสตร์ จึงแตกต่างจากคำว่า “หน้าที่” หรือ “ควร” อันที่จริง เราอาจนิยามความหมายของคำสั่งต่าง ๆ ทางจริยธรรมได้ทั้งในเชิงการแสดงอารมณ์ความรู้สึกที่หลากหลาย และทั้งในเชิงการปลุกเร้าปฏิบัติตอบสนองจากผู้อื่น^{๓๓}

^{๓๑} Ibid., p. 103.

^{๓๒} A.J. Ayer, **Language, Truth, and Logic** (Now York: Dover, 1946) in loc. Cit.

^{๓๓} A.J. Ayer, **Language, Truth, and Logic**, in Ethel, in Ethel M. Albert, Theodore C. Denise, and Sheldon P. Peterfreund (eds.) *Great Traditions in Ethics*, p. 336.

กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ การกล่าวว่า “การขโมยเงินนั้นผิด” คือ การแสดงความรู้สึกไม่เห็นด้วยกับการขโมยเงินและเร้าอารมณ์ให้ผู้ที่ได้ยินเกิดอารมณ์ร่วมในการต่อต้านการขโมยเงิน ในทำนองเดียวกันการกล่าวว่า “เป็นเรื่องดีที่จะพูดความจริง” ก็คือ การแสดงความรู้สึกเห็นดีเห็นงามกับการพูดความจริงและปลุกเร้าให้ผู้ฟังเห็นดีเห็นงามในการพูดความจริงด้วย

ชาร์ลส์ สตีเวนสัน นักปรัชญาชาวอเมริกันผู้ผ่านการศึกษามหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงหลายแห่ง

คือ มหาวิทยาลัย Yale, Cambridge และ Harvard และเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัย Michigan ก็มีความเห็นทางจริยศาสตร์เช่นเดียวกับแอร์เขามีทัศนะว่า นักจริยศาสตร์ส่วนใหญ่ในอดีตมักเขียนผลงานแสดงแนวคิดที่ขัดแย้งทางจริยศาสตร์เกิดจากความขัดแย้งกันทางความเชื่อ ซึ่งที่จริงขัดแย้งดังกล่าวเกิดจากความขัดแย้งกันทางเจตคติต่างหาก ทั้งนี้ เนื่องจากคำหรือข้อความทางจริยศาสตร์ มีลักษณะชี้แนะในระดับต่าง ๆ หรือมีความหมายแสดงอารมณ์ ไม่ใช่เพียงสื่อ

การรับรู้ (cognitive meaning) ความหมายที่แสดงอารมณ์หรือชักจูงอารมณ์ (emotive meaning) มีพลังในการเร้าการตอบสนองจากผู้ฟังในการสนทนาหรืออภิปรายกันทางจริยศาสตร์ ผู้อภิปรายมักตอกย้ำหรือส่งทอด emotive meaning ของข้อความไปยังผู้ฟังโดยแฝงนัยชักจูงอารมณ์ไว้ในข้อความ ทำให้ข้อความดังกล่าวมีความหมายเปลี่ยนจากสิ่งที่เรารับรู้ไปสู่สิ่งที่เรารู้สึกคล้อยตาม ดังที่เขานิยามว่า

เราพบว่าจริยปรัชญาเป็นเพียงเรื่องของมโนทัศน์ทางจริยศาสตร์ที่เป็นมโนทัศน์จอมปลอม (pseudo concepts) และด้วยเหตุนี้ จึงเป็นสิ่งที่เราวิเคราะห์ไม่ได้ การที่คำต่าง ๆ ทางจริยศาสตร์แสดงอารมณ์ความรู้สึกอย่างไร และกระตุ้นให้เกิดปฏิกิริยาอะไรบางอย่างนั้น เป็นภารกิจของนักจิตวิทยาที่จะวิเคราะห์กัน ถ้าจะว่าไปแล้ว ไม่มีสิ่งที่เราจะเรียกได้ว่า “จริยศาสตร์” เลย ถ้าคำว่า “จริยศาสตร์” หมายถึงการอธิบายขยายความเรื่องระบบศีลธรรมที่ “แท้จริง” เพราะเราก็ได้เห็นแล้วว่า การตัดสินทางจริยธรรมเป็นเพียงการแสดงอารมณ์ความรู้สึก เราจึงไม่มีทางกำหนดได้ว่าระบบจริยธรรมใดสมเหตุสมผลหรือเป็นระบบที่แท้จริง^{๓๔}

จากข้อถกเถียงเรื่องบทบาทของเหตุผลกับอารมณ์ความรู้สึกในการตัดสินทางจริยศาสตร์ที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่ยุคกรีกโบราณเป็นต้นมา เหตุผลได้รับการยกย่องตามประเพณีนิยมให้มีภาพลักษณ์ที่งดงามสูงส่งในฐานะผู้พิพากษาความดีความชั่วของมนุษย์

จนถึงในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมาที่บทบาทของเหตุผลเริ่มสั่นคลอน และอารมณ์ความรู้สึกเริ่มได้รับการยอมรับมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเรื่องพลังอำนาจในการจูงใจให้เกิดการกระทำทางจริยธรรมที่สังคมยอมรับนับถือกันทั่วไป

๔. การใช้อารมณ์ความรู้สึกในการปลุกเร้าจริยธรรม

ในสังคมไทยของเราซึ่งมีพื้นฐานทางประเพณีวัฒนธรรมจากพระพุทธศาสนาชาตินาน ประชาชนส่วนใหญ่มิได้ปฏิเสธการใช้อารมณ์ความรู้สึกในการกระตุ้นความสำนึกเรื่องดีชั่ว และในการขับเคลื่อนการ

^{๓๔} Charles Stevenson, “The Nature of Ethical Disagreement,” in *Ibid.*, p. 340.

กระทำที่เชื่อว่า “ดี” ประเพณีทางพระพุทธศาสนาแบบประชานิยม (popular buddhism) หรือที่ชาวบ้านทั่วไปนิยมกันอย่างหนึ่งก็คือ **การสวดภาณยักษ์** เป็นการปลุกเร้าอารมณ์ความรู้สึกเพื่อขับไล่ยักษ์มาร ภูตผีปีศาจ และสิ่งอัปมงคลต่าง ๆ ออกไปเพื่อให้ผู้ร่วมพิธีพ้นเคราะห์ และได้เริ่มชีวิตใหม่ที่ดีขึ้น

การสวดภาณยักษ์เป็นการสวดที่ใช้หน้าเสียงกระแทกกระทั้น ดุดัน เกรี้ยวกราดโดยกลุ่มพระสงฆ์ผู้ที่ได้รับการยกย่องว่ามีอาคมศักดิ์สิทธิ์รวม ๘ รูป โดยพระสงฆ์ ๔ รูปนั้นบนอาสนะประจำทิศทั้งสี่ อีก ๔ รูป

นั่งรวมกันด้านหน้าพิธี จากนั้นก็เปล่งเสียงสวดดังก้องกระแทกใส่กัน ใช้เวลานานประมาณ ๑ ชั่วโมงท่ามกลางชาวบ้านผู้ร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก^{๓๕}

บทสวดที่ใช้กันในพิธีนี้มาจาก **อาฏานาฏิยสูตร** ในพระไตรปิฎกใจความสำคัญของพระสูตรนี้มีอยู่ว่า ในคืนวันหนึ่ง ท้าวมหาธาตทั้ง ๔ พระองค์ พร้อมด้วยกองทัพยักษ์ กองทัพคนธรรพ์ กองทัพกุมภภัณฑ์ และกองทัพพนาศ ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ จากนั้น ท้าวเวสวัณ (ท้าวภูเวง) ได้กราบทูลว่า ยักษ์ชั้น

ผู้ใหญ่ ชั้นกลาง ชั้นต่ำ บางตนก็เลื่อมใส เพราะเหตุใดพระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ยักษ์ที่ไม่เลื่อมใสในพระองค์ก็เพราะทรงแสดงธรรมให้ตเว้นจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติดินในกาม การพูดเท็จ และการเสพสุราเมรัย ยักษ์เหล่านั้นจึงไม่ชอบใจ เพื่อให้พระสาวกของพระองค์ได้อาศัยอยู่ในป่าเพื่อปฏิบัติธรรมอย่างสุขสงบ ไม่ถูกยักษ์เหล่านั้นเบียดเบียน ท้าวเวสวัณจึงขอให้พระพุทธเจ้าทรงเรียนมนต์ เพื่อเป็นเครื่องปกป้องรักษา ชื่ออาฏานาฏิยะ พระพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์และตรัสแก่พระสาวกทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ จงเล่าเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ จงทรงจำมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะไว้ ภิกษุทั้งหลาย มนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะนี้ ประกอบด้วยประโยชน์เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่ถูกเบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย^{๓๖}

การสวดภาณยักษ์จึงเป็นประเพณีทางพระพุทธศาสนาที่มีที่มาจากพระไตรปิฎก และในประเพณีของชาวบ้านที่ถือปฏิบัติกันก็ให้สำคัญกับท้าวเวสวัณหรือท้าวภูเวง ซึ่งเป็นผู้ปกครองยักษ์ ดังปรากฏในบทสวดที่กล่าวถึงท้าวเวสวัณ และอุตตรกुरुทวีปซึ่งท้าว

เวสวัณครอบครองอยู่มากกว่าการกล่าวถึงทวีปอื่น ๆ ตลอดจนใช้ผ้ายันต์เป็นรูปท้าวเวสวัณ จุดเด่นของพิธีกรรมอยู่ที่บทสวดที่มีสำเนียงแสดงอารมณ์และจังหวะเร้าเร้า ดุดัน จนผู้เข้าร่วมพิธีเกิดอาการเคลิบเคลิ้มจนถึงคลุ้มคลั่ง ซึ่งผิดกับการสวดมนต์ตามจารีตนิยมโดย

ทั่วไป

ไม่เพียงแต่เรื่องของการสวดภาณยักษ์ที่พระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาที่เน้นการใช้สติปัญญาเพื่อความพ้นทุกข์ ได้ยินยอมให้พื้นที่บางส่วนแก่อารมณ์ความรู้สึกในการขจัดความชั่วและส่งเสริมความดีของสังคม เรื่องราวในคัมภีร์ทาง

^{๓๕} “ไล่สิ่งเลวร้ายด้วยภาณยักษ์.” <http://www.1.manager.co.th/mwebboard/list Comment.aspx? Q Number = 2040678 Mbrowse = 8.3 September 2006>.

^{๓๖} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่มที่ ๑๑ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๔๖.

พระพุทธศาสนาหลายตอนที่ใช้ ศิลปะการปลูกเร้าอารมณ์ให้ผู้ฟัง หรือผู้อ่านเกิดความรู้สึกสะเทือนใจ หวั่นไหว สยดสยอง หรือเศร้าโศก เพื่อให้เกิดความศรัทธาต่อบุคคล

ในเรื่องอย่างเต็มเปี่ยมจนเกิดแรงบันดาลใจในการละความชั่วและทำความดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องราวของพระโพธิสัตว์หรืออดีตชาติของพระพุทธเจ้า มาเรีย ไฮม์ (Maria

Heim) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชาวอเมริกัน ภาควิชาศาสนา มหาวิทยาลัยแอเมอริสต์ รัฐแมสซาชูเซตส์ สหรัฐอเมริกา ได้แสดงความเห็นตอนหนึ่งว่า

เรื่องเล่าต่าง ๆ เกี่ยวกับการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ได้ให้กรณีตัวอย่างที่ดีสำหรับการสำรวจค้นคว้าบทบาทของความกลัว ความวิตกกังวล และความอกสั่นขวัญแขวน ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุผลที่หลากหลาย เหตุผลประการแรกก็เพราะการกระทำต่าง ๆ ที่บรรยายไว้ในเรื่องเล่า (หรือชาดก) ทำให้ตัวละครในเรื่องเล่าเองเกิดความรู้สึกตึงเครียด การควักลูกตาและการตัดแขนขาให้เป็นทานไม่ใช่เรื่องที่ต้องมาถกเถียงกันทางศีลธรรม ผู้บันทึกตั้งใจให้ทานเรื่องเล่าเหล่านี้เชิดชูบุชชาการบำเพ็ญบุญของพระโพธิสัตว์ด้วยซ้ำ ตัวละครในเรื่องที่พบเห็นเหตุการณ์เองก็ยังมีปฏิริยาแสดงอาการตกใจและสะเทือนใจ ประการที่สองเรื่องเล่าในคัมภีร์ได้ใช้การบรรยายอย่างละเอียดจนเห็นภาพที่กระตุ้นความรู้สึกสยดสยองและตึงเครียดในตัวผู้รับรู้ได้ เมื่อไปเล่าขานเรื่องเหล่านี้ในที่ต่าง ๆ ก็ไปส่งสัญญาณให้ผู้ฟังผู้อ่านเกิดปฏิริยากันอย่างใดอย่างหนึ่งได้ ในที่สุดเรื่องเล่าเหล่านี้ก็ได้ทิ้งมรดกอย่างถาวรไว้ในประเพณีท้องถิ่นเองเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดข้อถกเถียงยืดเยื้อในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและอรรถกถาเล่มอื่น ๆ เกี่ยวกับการกระทำดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ ทั้งเรื่องเล่าในคัมภีร์เองและประเพณีการเล่าเรื่องในคัมภีร์ล้วนแต่ทำให้เราได้รับรู้ถึงการสอดประสานกันอย่างดีระหว่างอารมณ์ จริยศาสตร์ และสุนทรียศาสตร์^{๓๗}

เรื่องเล่าทางพระพุทธศาสนา ที่อาจหยิบยกมาเป็นตัวอย่างบางเรื่องให้เห็นวิธีการสร้างอารมณ์ความรู้สึกบางอย่างในผู้อ่านหรือผู้ฟังเพื่อผลทางการกระตุ้นความคิดหรือการกระทำทางจริยธรรมในที่นี้ ได้แก่

เรื่องบางเรื่องในชาดก เช่น เรื่องเวสสันดรชาดก ซึ่งเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่นิโครธารามใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ ได้ตรัสเล่าเรื่องทานบารมีของพระองค์ขณะเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรแก่พระ

สาวกว่า พระองค์เป็นพระโอรสของพระพุทธเจ้าสัมมุขและพระนางมุสดีแห่งนครสีพี ทรงพอพระทัยในการบริจาคทานมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ เมื่อทรงมีพระชนมายุได้ ๘ พรรษา ก็ทรงดำริในการให้ทานว่า

เราพึงประกาศให้หัวใจ นัยน์ตา แม้กระทั่งเนื้อและเลือด พึ่งให้ทั้งกาย
ถ้าใครจะพึงขอกับเรา

^{๓๗} Maria Heim, "The Aesthetics of Excess," *Journal of the American Academy of Religion*, Vol.71, No. 3 (September 2003): 537.

เมื่อเราคิดถึงความเป็นจริง จิตของเราก็ตึงมันไม่หวั่นไหว ในขณะนั้น
แผ่นดินภูเขาสีเนรราช และราวป่า ก็ไหว^{๓๘}

ต่อมาเมื่อพระเวสสันดรทรงถูกเนรเทศไปอยู่ป่าเพราะได้บริจาคช้างปัจจัยนาคนันคู้บ้านคู้เมืองแก่พราหมณ์ต่างถิ่นผู้ทูลขอ พระองค์ได้เสด็จจากเมืองสีพีออกสู่ป่าพร้อมกับพระนางมัทรีผู้เป็นนมहेสี พร้อมทั้งพระกุมารชาลีและพระกุมารีกัณฑา เหตุการณ์สะเทือนใจได้เกิดขึ้น เมื่อพระองค์ทรงบริจาคพระกุมาร กุมารี ทั้ง ๒ พระองค์แก่พราหมณ์ ชูชก ทำให้แผ่นดินภูเขาสีเนรราชและราวป่าได้ไหวอีก แสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ในการบำเพ็ญทานบารมีของพระองค์ ในประเพณีการเทศน์มหาชาติของไทยเรา เมื่อถึงกัณฑ์กุมารที่แสดงการบำเพ็ญทานบารมีดังกล่าว พระภิกษุ (หรือเณร) ผู้สวดจะใส่อารมณ์บีบคั้นในสำเนียงการสวดจนทำให้ญาติโยมที่ฟังเทศน์เกิดความสะเทือนใจอย่างลึกซึ้งในความเสียสละของพระเวสสันดรเพื่อพระโพธิญาณ ความสะเทือนใจนี้อาจนำไปสู่การร้องไห้ ความศรัทธาในพระพุทธรูปมากขึ้นหรือความเต็มใจในการร่วมตักกัณฑ์เทศน์ให้มากขึ้น

ชาติก็อีกเรื่องหนึ่งที่สร้างอารมณ์สะเทือนใจในการเร้าคุณธรรมซึ่งชาวพุทธรู้จักกันดีคือ **จันทน์ตาดอก** เป็นเรื่องที่พระ

พุทธเจ้าทรงแสดงต่อภิกษุณีรูปหนึ่งเกี่ยวกับพญาช้างจันทน์ซึ่งถูกภรรยาในอดีตชาติจองเวร เมื่อต่อมาภรรยาได้มาเกิดเป็นพระนางสุภัทรา ราชเทวีของพระเจ้าพาราณสีก็จองเวรให้นายพรานตามล่ายิงพญาช้างด้วยลูกศรอาบยาพิษ แม้พญาช้างจะจับพรานที่ยิงตนเองได้ก็ไม่ทำร้ายตอบ ยอมให้ฆ่าและนางวงไปถวายพระเทวีเพราะเห็นผ้ากาสาหวัดที่นายพรานสวมใส่อยู่เป็นเครื่องหมายของนักบวช ความตายของพญาจันทน์เพื่อบูชาพระศาสนาด้วยสำนึกว่า “บุคคลผู้ทรงธงชัยแห่งพระอรหันต์ สัตบุรุษไม่ควรฆ่า”^{๓๙} ได้สร้างความสะเทือนใจแก่ชาวพุทธผู้อ่านหรือฟังชาดกและอาจเป็นแรงบันดาลใจให้รักษาคุณธรรมหรือทะนุบำรุงพระพุทธรูปศาสนาตามนัยของคำสอนในลำดับต่อไป

การกระตุ้นอารมณ์เพื่อประโยชน์ทางจริยธรรมปรากฏอยู่อย่างแพร่หลายในสังคมไทย และได้รับการยอมรับจากประชาชนทั่วไป

๑. ด้านศาสนา นักบวชหรือผู้นำทางศาสนาหลายศาสนาใช้การกระตุ้นอารมณ์ศาสนิกชนให้เพิ่มพูนความเชื่อมั่นศรัทธาในเป้าหมายทางศาสนาให้ร่วมมือกันปฏิบัติกิจ

ทางศาสนาหรือให้รวมกลุ่มบรรดาศาสนิกชนในการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างสร้างสรรค์ เช่น การสร้างปฏิมากรรม หรือภาพวาดแสดงความทุกข์ทรมานของสัตว์นรก เปรต หรืออสุรกายในบริเวณวัดวาอาราม เพื่อให้ผู้พบเห็นเกิดความสลดใจหรือกลัวเกรงการทำบาป การร่วมมือร่วมใจของศาสนิกชนในศาสนาต่าง ๆ เพื่อสวดมนต์ร่วมกันในวาระสำคัญของชาติ ทั้งในวาระแห่งความสุขและในวาระแห่งความทุกข์ยาก เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนทั่วไปเกิดความสำนึกในหน้าที่ที่จะต้องเสียสละหรือร่วมมือกันทำกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม

๒. ด้านการเมือง ผู้นำทางการเมืองและนักการเมืองส่วนมากของไทยมักใช้การกระตุ้นอารมณ์ฝูงชนเพื่อปลุกจิตสำนึกทางการเมืองด้วยวาทศิลป์ให้เกิดความรู้สึกเคียดแค้นชิงชังบุคคลหรือพฤติกรรมที่ถือเป็นภัยต่อส่วนรวมและต่อสถาบันหลักของชาติ โดยหวังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและเกิดการพัฒนาทางจริยธรรมอย่างกว้างขวาง

๓. ด้านการศึกษา หลักสูตรการศึกษาและระบบการศึกษาของ

^{๓๘} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่มที่ ๓๓, หน้า ๗๓๘.
^{๓๙} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่มที่ ๒๖, หน้า ๕๕๘.

ไทยมีเป้าหมายในการพัฒนาจริย-
ธรรมของนักเรียน แต่วิธีการดำเนิน
การให้บรรลุเป้าหมายในบางกรณี
กลับปลูกเร้าความรู้สึกเห็นแก่ตัว
การชิงดีชิงเด่นระหว่างนักเรียน และ
กระตุ้นอารมณ์ให้นักเรียนเกิดความ
อิจฉาริษยาผู้ที่เด่นดีกว่าตน การเน้น
วิธีการในการเรียนการสอนเพียงเพื่อ
ต้องการเป็นผู้ชนะทางผลการเรียน
หรือในการแข่งขันกีฬา จึงอาจเป็น
ดาบสองคมในการฝึกฝนอบรม
เยาวชน

๔. ด้านเศรษฐกิจ การวาง
เป้าหมายให้สังคมไทยเป็นสังคม
ที่อยู่ดีกินดี อาจทำให้การดำเนิน
ชีวิตทางเศรษฐกิจของคนไทยผิด
พลาด ในปัจจุบัน นับตั้งแต่พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทาน
แนวคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียง
แก่สังคมไทย เราก็เริ่มมองเห็นว่า
เป้าหมายของสังคมที่ดีก็คือสังคม
ที่เป็นอยู่อย่างพอเพียง ชีวิตที่ดีคือ
ชีวิตที่พอเพียง ในการพลิกสังคมที่
คุ้นเคยกับการเป็นอยู่อย่างฟุ้งเฟ้อ
เกินตัวในปัจจุบัน ให้กลายเป็นสังคม
ที่พอเพียงนั้น บางครั้งผู้นำกลุ่ม
สังคมก็ใช้วิธีการกระตุ้นอารมณ์ของ
สาธารณชนให้เกิดอารมณ์เกลียด
ชังนายทุนหรือระบบทุนนิยม และ
สร้างการแบ่งแยกในสังคม ซึ่งทำ
ให้เกิดปัญหาความขัดแย้งและเป็น

อุปสรรคในการขับเคลื่อน เพื่อบรรลุ
เป้าหมายอันประเสริฐดังกล่าว

ผู้ทรงคุณวุฒิและท่านผู้รู้ใน
ทางวิชาการหลายท่านได้แสดงแนว
คิดที่น่าสนใจในเรื่องการกระตุ้น
อารมณ์เพื่อประโยชน์ทางจริยธรรม
ไว้ดังจะยกมาอ้างอิงถึงบางท่าน ดังนี้

**ศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์
ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต**^{๔๐} ได้
อธิบายว่า อารมณ์เป็นทั้งกุศล (ดี)
และอกุศล (ไม่ดี) พระพุทธเจ้าจึง
ตรัสสอนถึงวิธีการในการกระตุ้น
ให้เกิดอารมณ์ฝ่ายกุศลในพุทธวิธี
เกี่ยวกับการสอน อันได้แก่ ๑)
สันตสนา (ชี้แจงให้เห็นชัด) ๒)
สมาทปนา (ชวนใจให้อยากกลับไป
ปฏิบัติ) ๓) สมุตเตชนา (เร้าใจ
ให้อาจหาญแกล้งกล้า) และ ๔)
สัมปหังสนา (ปลอบชโลมใจให้
สดชื่นร่าเริง)

การจะตัดสินว่า อารมณ์ใดเป็น
กุศลหรือเป็นอกุศลให้พิจารณาจาก
เจตนาว่าเป็นกุศลหรือเป็นอกุศล
ซึ่งเป็นเรื่องยาก เพราะไม่มีเส้นแห่ง
เขตที่แน่นอนและคำสอนในศาสนา
ต่าง ๆ ก็ขัดแย้งกันอยู่ ในพระไตร
ปิฎก อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต มี
พระสูตรอยู่เรื่องหนึ่งคือ **กาลามสูตร**
กล่าวถึงเรื่องชาวกาลามะทูลถาม
พระพุทธเจ้าถึงเกณฑ์การตัดสิน
เรื่องดี ชั่ว พระพุทธเจ้าทรงให้หลัก

การพิจารณาโดยรวมว่า สิ่งที่ได้ทำ
ลงไปแล้ว หากพิจารณาด้วยปัญญา
แล้ว เห็นว่าตนเองไม่เดือดร้อน
ผู้อื่นไม่เดือดร้อน และวิญญูชนหรือนัก
ปรัชญาไม่ติเตียน สิ่งนั้นย่อม
เป็นความดีที่ควรทำ

**ศาสตราจารย์พิเศษ อติศักดิ์
ทองบุญ ราชบัณฑิต**^{๔๑} ได้แสดง
ทัศนะเพิ่มเติมว่า พระพุทธศาสนา
ให้ความสำคัญต่อเหตุผลหรือปัญญา
มากกว่าอารมณ์ ดังจะเห็นได้ว่า ใน
หมวดธรรมใดที่มีศรัทธาหรือเกี่ยว
กับอารมณ์ ในหมวดธรรมนั้นจะมี
ปัญญากำกับไว้ด้วยเสมอ

อย่างไรก็ตาม แม้หลักการทาง
พระพุทธศาสนาจะเน้นที่การพัฒนา
ปัญญาเพื่อให้ชีวิตมีความสุขและ
เพื่อความพ้นทุกข์ขั้นที่สุด แต่ในวิถี
ชีวิตของคนทั่วไป การกำจัดอารมณ์
ความรู้สึกและกิเลสตัณหาโดยสิ้น
เชิงย่อมเป็นไปได้ สำหรับคนส่วน
มากในสังคมนี้และในโลกนี้ ซึ่งมี
ปัญญาน้อยและปล่อยชีวิตไปตาม
อารมณ์ปรารถนา การอธิบายหลัก
คำสอนด้วยเหตุด้วยผลแต่เพียง
ประการเดียวย่อมไม่เกิดผล จำเป็น
ต้องใช้วิธีการสร้างอารมณ์ร่วมและ
ความศรัทธาให้เกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น
จึงจะสามารถจูงใจให้เกิดความคิด
และการกระทำอันเป็นกุศลต่อไปได้
เรื่องราวในชาดกและพิธีกรรมบาง

^{๔๐} แสดงทัศนะในที่ประชุมราชบัณฑิตและภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง ครั้งที่ ๒๑/๒๕๔๕ ในวันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๕ ณ ห้องประชุม ๕๐๑ ชั้น ๕ ราชบัณฑิตยสถาน

^{๔๑} แสดงทัศนะในที่ประชุมเดียวกับในเชิงอรธที่ ๔๐

อย่างทางพระพุทธศาสนาที่ให้ความสำคัญกับอารมณ์ความรู้สึกในการปลุกเร้าจิตสำนึกเพื่อการทำความคิดจึงยังคงจำเป็นสำหรับสังคมไทยของเรา ในปัจจุบันนี้ สังคมไทยดูเหมือนยังคงส่งเสริมการปลุกเร้าอารมณ์เพื่อให้คนทำความดี เช่น การเคลื่อนไหวกองการเมืองด้วยการชุมนุม และปราศรัยปลุกเร้าด้วยถ้อยคำรุนแรงเพื่อปลุกจิตสำนึกของผู้ฟังให้ปกป้องความเป็นธรรมหรือให้เสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง ไม่มีผู้ใดตั้งข้อสงสัยว่าวิธีการปลุกเร้าอารมณ์เป็นสิ่งที่ถูกต้องจริงหรือไม่ คนส่วนใหญ่ให้ความสนใจผลดีที่คาดว่าจะเกิดขึ้นมากกว่า ในขณะที่การใช้เหตุผลและความสุขุม รอบคอบ ได้รับการยกย่องเชิดชูในทางอุดมคติว่าเป็นวิธีการที่ถูกต้อง เพื่อให้ได้มาในสิ่งที่เราปรารถนา แต่พฤติกรรมที่คนส่วนใหญ่ทั้งมีการศึกษาและด้อยการศึกษา กำลังต้อนรับการใช้อารมณ์ความรู้สึกในการตัดสินใจทางจริยศาสตร์ จึงเป็นเรื่องที่น่าคิดว่า ถ้าสังคมไทยยัง

ดำเนินต่อไปตามทิศทางที่เป็นอยู่ และไม่มีนโยบายในการยกระดับความคิดและพฤติกรรมของผู้คนให้เป็นสังคมอุดมปัญญาแล้ว เรา จะอยู่กันด้วยความร่มเย็นเป็นสุขอย่างยั่งยืนได้อย่างไร.

บรรณานุกรม

- พุทธทาสภิกขุ. **บรมธรรม (ฉบับย่อ)**. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๒๕.
- พระราชวรมณี (ประยูรช ปยุตโต). **พจนานุกรม พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.
- _____. **พุทธธรรม**. กรุงเทพฯ : คำนวณการพิมพ์, ๒๕๒๕.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๑, ๒๗ และ ๓๓**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.
- _____. **พจนานุกรม ศัพท์จิตวิทยา อักษร A-L ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภณการพิมพ์, ๒๕๔๘.
- _____. **พจนานุกรม ศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย**

- ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภณการพิมพ์, ๒๕๔๘.
- “ไล่สิ่งเลวร้ายด้วยภณยักษ์.” (<http://www2.manager.co.th/mwebborad/list Comment.aspx? QNumber=204067&Mbrowse=8>3 September 2006>).
- ศรีเรือน แก้วกังวาล. **ทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ รู้เขา-รู้เรา**. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, ๒๕๓๕.
- สุพัตรา สุภาพ. **สังคมวิทยา**. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๔.
- Albert EM, Denise TC and Peterfreund SP eds. **Great Traditions in Ethics**. New York: D Van Nostrand Company, 1969.
- Genster HJ, Spurgin EW and Swindal JC. eds. **Ethics: Contemporary Readings**. New York: Routledge, 2004.
- Heim M. “The Aesthetics of Excess.” **Journal of the American Academy of Religion**. Vol.71, No.3 (September 2003): 537.
- Kant IK. **Groundwork of the Metaphysic of Morals, in Paton, H.J. Immanuel Kant: Groundwork of the Metaphysic of Morals**. N.Y.: Harper & Row, Publishers, Inc., 1964.
- Reese WL. **Dictionary of Philosophy and Religion, Eastern and Western Thought**. Atlantic Highlands. N.J.: Humanities Press, Inc., 1980

Abstract   **The Stimulation of Emotions for Ethical Benefits**

Pataraporn Sirikanchana

Associate Fellow of the Moral and Political Sciences, The Royal Institute, Thailand

Philosophers in ethics often judge a person's behavior as stemming either from using reasons or emotions. In religion, behaviors resulting from emotions are deemed bad and inferior to those resulting from intelligence. In some cases, the meaning of "emotion" and "feeling" overlaps. Therefore, people often mention them together as "emotion and feeling". Even in theory and according to religious principles it can be seen that the use of emotions may lead to the decline of individuals and society. However, in living one's life the stimulation of emotions is a strategy mostly employed to achieve the desired political, religious, and social goals. There rises a question whether the act of permitting emotions to play an unlimited role in the way individuals and society lead their lives is dangerous to sustainable development of virtue. Thai society should pay careful consideration in using emotions as a tool for building up a moral awareness. Intelligence or reason should be used to control emotion in order to truly attain individual and common benefits.

Key words: emotion, reason, intelligence, virtue